

УДК 631:331,522,4:332.122:338.43

Н. А. Добрянська,

д. е. н., професор, в.о. завідувача кафедри економічної теорії
і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

І. В. Колмогорова,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Одеський державний аграрний університет

ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

N. Dobriansky,

doctor of Economics, Professor, chair of economic theory and business Economics,
Odessa State Agrarian University

I. Kolmogorova,

Ph.D., associate Professor of management and marketing, Odessa State Agrarian University

LABOR POTENTIAL REPRODUCTION OF CONTRYSIDE

Розкрито сутність і зміст поняття "відтворення трудового потенціалу". Окреслено етапи відтворення трудового потенціалу сільських територій, запропоновано авторську модель цього процесу. Обґрунтовано характеристику етапів відтворення трудового потенціалу сільських територій. Розкрито поняття демографічної якості трудового потенціалу та розглянуто механізм її відтворення як нарощування якісної бази трудового потенціалу. Відтворення трудового потенціалу відбувається в часі та просторі під впливом факторів, які визначають формування, розвиток та використання трудового потенціалу. Держава регулює процеси формування, реалізації, збереження трудового потенціалу через демографічну, соціальну та економічну політику, політику зайнятості. Відтворювальний цикл розглядається з моменту народження людини. Відтворювальний цикл трудового потенціалу — це безперервний процес проходження всіх етапів та зміни у зв'язку з цим і їх кількісно-якісними характеристиками. Зміст кожного етапу відтворювального циклу безпосередньо залежить від типу економічних відносин, що панують у суспільстві.

The essence and the concept of "reproduction of labor potential" are disclosed. The stages of reproduction of labor potential of rural areas are defined, author's model of this process is proposed. Grounded characteristic stages of reproduction of labor potential of rural areas. The concept of demographic potential and quality of working the mechanism of reproduction as increasing quality employment base potential. Play labor potential is in time and space under the influence of factors that determine the formation, development and use of labor potential. The state regulates the processes of formation, implementation, saving labor potential because of the demographic, social and economic policy, employment policy. Reproductive cycle seen since birth. Reproduction cycle of labor potential — a continuous process of going through all the stages and changes in this regard, and their quantitative and qualitative characteristics. The content of each stage of the reproductive cycle depends on the type of economic relations that prevail in society.

Ключові слова: трудовий потенціал, відтворення трудового потенціалу, етапи, сільські території.

Key words: labor potential, the reproduction of labor potential, stages, rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах для здійснення ефективно-ї господарської діяльності підприємства важливу роль відіграє його трудовий потенціал. У найзагальнішому вигляді трудовий потенціал характеризує такі можливості персоналу підприємства, що можуть бути мобілізовані для досягнення конкретної мети його функціональної діяльності. Провідну роль у забезпеченні

стабільності та конкурентоспроможності економіки України, фундаментом прогресивного розвитку суспільства в цілому та сільських територій зокрема відіграє рівень та якість трудового потенціалу. Тому відтворення трудового потенціалу як вирішальної передумови соціально — економічної стабілізації та його ефективного використання стає основою розвитку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання відтворення трудового потенціалу останнім часом знаходиться в центрі уваги науковців. Вагомий внесок у розгляд цього питання зробили відомі сучасні вітчизняні та російські економісти: Бандур С.І., Біляцький С., Долишній М.І., Заяць Т.А., Злупко С.М., Карпухін Д.М., Лич В.М., Лукінов І.І., Онікієнко В.В., Пирожков С.І., Трегобчук В.М., Шаульська А. В., та інші.

У сучасних умовах економічного розвитку України дослідження процесу відтворення трудового потенціалу є досить актуальним. Потрібно зазначити, що проблеми відтворення трудового потенціалу постійно цікавлять провідних вчених України і інших країн світу. Варто зазначити, що актуальною сьогодні є необхідність дослідження відтворення трудового потенціалу в межах регіону, яка викликана, певними обставинами: населення як основа формування трудового потенціалу закріплюється і веде життєдіяльність у рамках певного регіону (хоч і присутня міграція); забезпечення умов, які впливають на розвиток людини як працівника і як особистості, її пристосування до праці, використання її здібностей в процесі виробництва, а також задоволення її потреб здійснюється в межах конкретного регіону; управління процесами загального відтворення трудового потенціалу, вирішення соціально-економічних завдань виконується, перш за все, регіональними органами; в умовах функціонування ринкової економіки трудовий потенціал регіону відіграє визначальну роль, а напруга використання його якісних характеристик визначають регіональну специфіку соціально-економічного та інноваційного розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування та характеристика етапів відтворення трудового потенціалу сільських територій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відтворення трудового потенціалу — це процес розвитку трудової активності певного покоління людей. Його показником є, зокрема, середня кількість людино-років трудового життя, яке даному поколінню належить прожити у складі економічно активного населення при наявному рівні природного відходу та рівні економічної активності. Виходячи з цього поняття, М. Долішній, С. Злупко, Т. Злупко, Т. Токарський розрізняють максимальну, гіпотетичну, потенційну і реальну тривалість майбутнього трудового життя [1]. Під максимальною тривалістю наступного трудового життя ці науковці розуміють різницю в числі років між верхнім та нижнім рівнями робочого періоду. Під гіпотетичною тривалістю наступного трудового життя розуміють цю ж саму різницю з урахуванням повікових рівнів економічної активності.

Число років між верхньою і нижньою межами робочого періоду з корегуванням на рівень повіко-

вого природного відбору даного населення — це потенційна тривалість наступного трудового життя, а число років між верхньою і нижньою межами робочого періоду з урахуванням як повікових рівнів економічної активності, так і повікових рівнів природного відбору даного населення є реальною тривалістю наступного трудового життя.

На увагу заслуговують наукові позиції С. Пирожкова, І. Лукінова, О. Хомра у питаннях розгляду трудового потенціалу в контексті теорії еволюції населення, так званий демографічний підхід. У працях згаданих дослідників [2; 3] людина як фізичний носій трудового потенціалу, в рамках його відтворення розглядається як безпосередня заміна одного покоління іншим, встановлення певної межі його спроможності відновити свої демографічні компоненти.

Науковці також використовують поняття демографічної якості трудового потенціалу та розглядають механізм її відтворення як нарощування якісної бази трудового потенціалу.

Автори такого підходу стверджують, що "процес відтворення трудового потенціалу не зводиться до функціонування якої-небудь однієї його підсистеми: демографічної, соціально-економічної або соціально-психологічної, а представляє в кожному момент часу безперервну їх взаємодію" [3].

Разом з тим, ми поділяємо думку, наведену в роботі В.М. Трегобчука [4], що прихильники демографічного підходу, враховуючи статеві-вікові шкали населення, не мають змоги передбачити з належною точністю захворювання і смертність, зумовлені екологічними чинниками. У цьому зв'язку варто зауважити, що визначення кількості населення працездатного віку на той чи інший період — це ще далеко не точно розрахований трудовий потенціал.

В Україні протягом останніх років екологічні дослідження почали проводитися із широким залученням медичних, статистичних і соціологічних обстежень. Узагальнені результати таких обстежень є в наукових публікаціях і дисертаціях. Вони свідчать про погіршення якісних параметрів природного середовища і його негативний вплив на відтворення трудового потенціалу населення. Відомо, що територія України перенасичена забруднювачами, вона оголошена зоною екологічного лиха. Як відомо, негативні впливи для здоров'я людей дуже різко посилює Чорнобильська катастрофа. Економічна криза теж істотно вплинула на можливість протистояти впливу екосистем на відтворення трудового потенціалу нації. При з'ясуванні особливостей і закономірностей розвитку трудового потенціалу населення потрібно враховувати якомога більше факторів, адже тільки таким чином можна пізнати всю складність об'єктивної реальності. Важливою характеристикою трудового потенціалу є величина його втрат. Вона характеризує різницю між максимальною і реальною тривалістю наступного трудового життя.

Необхідно відзначити, що частина втрат трудового потенціалу зумовлена повіковими рівнями природного відходу даного населення (абсолютні втрати трудового потенціалу), а частина — повіковими рівнями економічної активності, що складає резерв трудового потенціалу.

Таким чином, із врахуванням втрат трудового потенціалу, можливими є декілька етапів його відтворення. На початку переважає відтворення втрат за рахунок передчасного природного відходу працездатного контингенту, а на заключному етапі — скорочення резерву трудового потенціалу (скорочення терміну навчання, продовження продуктивної трудової діяльності у зв'язку з більш пізнім виходом на пенсію).

Отже, відтворення трудового потенціалу відбувається в часі та просторі під впливом факторів, які визначають формування, розвиток та використання трудового потенціалу.

Аналіз поглядів щодо змісту процесу відтворення трудового потенціалу показує розбіжності, які пов'язані з різними визначеннями цих понять. Зокрема поширені визначення, де його відтворення тлумачиться як процес формування кількісних і якісних елементів, котрі характеризують сукупні можливості населення до трудової діяльності у відповідних історичних і соціально-економічних умовах.

При цьому його сутність прирівнюється до відтворення суспільного продукту, тобто у вигляді окремих фаз: виробництва, розподілу, обміну і споживання.

На відміну від такого підходу В.М. Лич пропонує концепцію інтенсивного типу відтворення трудового потенціалу на базі розширеного відтворення населення, робочої сили, пов'язуючи останній підхід із зайнятістю, ринком праці, робочими місцями, якісними характеристиками та соціально-економічною політикою держави [5].

Якщо дотримуватися демографічної концепції відтворення трудового потенціалу, то його відтворення зводиться до відтворення поколінь, що означає розгляд даного процесу в аспекті міграції і соціальної мобільності в умовах певних соціально-економічних відносин.

Тоді концепція відтворення трудового потенціалу повинна базуватись на визначенні пріоритетів соціально-економічної політики, що забезпечують найбільш сприятливі умови відтворення населення.

Покращення демографічної основи відтворення трудового потенціалу є важливою потребою розробки ефективної державної політики їх розвитку. Її наукове обґрунтування необхідне для прийняття відповідних управлінських рішень і потребує виділення специфічних етапів функціонування трудового потенціалу у відтворювальній системі.

Проведений нами аналіз наукових праць свідчить, що в полі зору фахівців були стадії відтворювального циклу, що неповною мірою відповідає сучасному етапу.

Найперше відзначимо, що нинішній етап розвитку України як незалежної держави ринкового типу супроводжується становленням якісно нових соціально-трудових відносин. Зміст цих відносин на сьогодні проявляється у виділенні нових суб'єктів, розширенні кола представників їх інтересів, виконанні ними неспецифічних для попереднього радянського періоду функцій.

Потрібно відзначити, що наукові дослідження дореформеного періоду всесторонньо висвітлювали притаманний даній системі господарювання відтворювальний цикл трудового потенціалу, який охоплює процеси його формування, обміну, розподілу, перерозподілу, використання і розвитку.

Разом з тим, змістовне наповнення окремих етапів не відповідає сучасній українській дійсності. Проголошення ідеї свободи вибору видів форм життязабезпечення, підвищення вимог до якості робочої сили, руйнування ідеалів престижності праці як прояви нових соціально-економічних відносин зумовили необхідність виділення нових етапів.

Доцільно у цьому плані зазначити, що важелі регулювання кількості і якості трудового потенціалу також є новими: пріоритетне державне регулювання змінено на ринкові інструменти впливу. Ринковий механізм впливає на професійно-кваліфікаційну структуру кадрів, визначає обсяги професійної підготовки, диктує вимоги до працівників, їхньої конкурентоспроможності. При цьому виникають диспропорції на ринку праці як результат неадекватності продажу робочої сили, безробіття, тобто з'являються економічні категорії, які не були притаманними радянському суспільству.

Сьогодні в Україні відбувається зміна інструментарію впливу на кожний етап відтворення трудового потенціалу, перерозподіл ролі інститутів у цьому процесі. В більшості випадків умови використання трудового потенціалу визначаються тими, хто пропонує роботу, тобто, роботодавцями, що зумовлює необхідність використання інструментів договірного регулювання, більш активної захисної функції профспілок, розвитку системи самозахисту працюючих від загроз руйнування трудового потенціалу тощо.

За наявності ринкових відносин держава є носієм регулюючих, законодавчих, захисних функцій. Вплив на умови використання трудового потенціалу здійснюється опосередковано, шляхом використання ринкових важелів та відповідних державних інструментів, керуючись необхідністю досягнення суспільних цілей і реалізації інтересів бізнесу. Держава регулює процеси формування, реалізації, збереження трудового потенціалу через демографічну, соціальну та економічну політику, політику зайнятості.

Нові економічні умови змінюють критерії ефективності кожного етапу відтворювального циклу трудового потенціалу. На відміну від проголошеної в радянські часи повної зайнятості в

Таблиця 1. Етапи відтворення трудового потенціалу

Етап	Зміст етапу	Критерії ефективності етапу	Носії трудового потенціалу
Формування трудового потенціалу	Процес забезпечення природного відтворення людини, набуття нею рис та властивостей, необхідних для використання в трудовій діяльності, здобуття певних знань і навичок, фізичного, емоційного, духовного, професійного розвитку	Ефективна соціально-економічна політика держави. Високий рівень грамотності та освіченості, духовної, фізичної культури покоління; професійна орієнтація, самовизначення; високий рівень здоров'я населення	Населення до непрацездатного і працездатного віку
Збереження трудового потенціалу	Зміцнення позитивних кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу, усунення та попередження загроз його руйнування та розвитку	Наявність умов та можливостей розширеного відтворення трудового потенціалу, покращення здоров'я; справедлива винагорода за працю, гарантії зайнятості, безпечні умови праці, захист трудових прав, відсутність «тіньових» відносин у трудовій сфері	Населення без обмеження вікових рамок і намірів щодо економічної активності
Розвиток трудового потенціалу	Процес прогресивних змін кількісно-якісних характеристик трудового потенціалу для забезпечення його найповнішої реалізації і ефективного використання, потреб соціально-економічного розвитку в нинішній час та в перспективі	Стале відтворення життєвого потенціалу; високий рівень соціальних та трудових прав, їх реалізація, відповідність якісного рівня і кількісного складу трудового потенціалу потребам економічного розвитку; висока мотивація до праці, трудова, підприємницька та інноваційна активність	Населення без обмеження вікових рамок і намірів щодо економічної активності
Реалізація трудового потенціалу	Продаж та купівля найманої робочої сили; започаткування власної справи для підприємців	Низький рівень безробіття; високий рівень конкурентоспроможності робочої сили; професійна і соціально-економічна самореалізація в праці	Економічно активне населення
Використання трудового потенціалу	Споживання результатів праці найманих працівників з метою вироблення благ та надання послуг через організацію виробництва та праці, стимулювання трудової, інноваційної та підприємницької активності та продуктивності	Продуктивна зайнятість, висока вартість робочої сили, високий рівень продуктивності праці; трудова, підприємницька, інноваційна активність працюючих	Зайняте населення

Джерело: складено автором за матеріалами [6].

ринковому суспільстві домінує продуктивна зайнятість, яка і є критерієм ефективності етапу використання трудового потенціалу.

Цілковито новими критеріями ефективності відтворення трудового потенціалу є висока підприємницька активність працюючих, гарантії зайнятості, відсутність "тіньових" відносин у трудовій сфері, відповідність кількісно-якісного складу трудового потенціалу потребам економічного розвитку, низький рівень безробіття, високий рівень конкурентоспроможності робочої сили, висока її вартість.

Етапи відтворювального циклу трудового потенціалу досить ґрунтовно і повно описала в своїй праці [6] Л.В. Шаульська. Нами повністю поділяється думка щодо етапів відтворювального циклу. Разом з тим вважаємо, що доцільно було б розширити зміст першого етапу — "формування трудового потенціалу". Розкриваючи зміст цього етапу, зазначений вище автор трактує, що це є "процес набуття людиною рис та властивостей, необхідних для використання в трудовій діяльності, здобуття певних знань і навичок, фізичного, емоційного, духовного, професійного розвитку".

Тобто відтворювальний цикл розглядається з моменту народження людини.

Однак йдеться про відтворення трудового потенціалу, одним з основних чинників котрого є демографічне відтворення, на яке може здійснювати вплив держава, шляхом здійснення відповідної соціально-економічної політики, результа-

ти якої можуть вплинути на демографічну ситуацію населення країни через певний період часу, рівно як і інші непередбачені суспільні явища, наприклад, війни, катастрофи, епідемії, що супроводжуються значними людськими жертвами тощо.

Якщо прийняти за основу комплексну структуру етапів відтворювального циклу трудового потенціалу, запроваджену Л.В. Шаульською, і врахувати наведені зауваження, то матимемо наступну структуру (табл. 1).

Характеризуючи етапи відтворення, зазначимо, що на стадії формування трудового потенціалу закладаються майбутні можливості людини як суб'єкта трудової діяльності, тому стан здоров'я, рівень знань та освіти, правильний вибір професії є вирішальними для набуття певного соціального статусу, рівня добробуту майбутнього працівника.

Переконливим чинником вибору тієї чи іншої професії для молодшої людини безперечно є престижність та умови праці, можливості та рівень матеріальної забезпеченості, на який вона сподівається в майбутньому як представник певної професійно-кваліфікаційної групи.

ВИСНОВКИ

Отже, відтворення трудового потенціалу відбувається на всіх стадіях людського життєвого циклу — від народження та розвитку дитини до становлення та функціонування людини як актив-

ного суб'єкта трудової діяльності, а також до поступового зменшення трудової активності (втрата працездатності, старіння, вихід на пенсію). Воно формується на основі діалектичного взаємозв'язку систем ключових понять, пов'язаних із відтворенням окремих категорій населення, котрі обґрунтовують, зокрема, сутність трудового потенціалу. Відтворювальний цикл трудового потенціалу — це безперервний процес проходження всіх етапів та зміни у зв'язку з цим і їх кількісно-якісними характеристиками. Зміст кожного етапу відтворювального циклу безпосередньо залежить від типу економічних відносин, що панують в суспільстві.

З огляду на це, усі соціально-економічні програми як форми реалізації політики держави щодо села повинні містити спеціальні розділи, пов'язані: зі створенням умов для забезпечення розширеного відтворення трудового потенціалу, і не тільки на сучасному етапі, а й у майбутньому; з формуванням можливостей для продуктивного його використання через відповідне економічне підґрунтя, збалансований регіональний розвиток, впровадження системи стимулів до праці; із забезпеченням умов праці та життя, реалізацією соціальних гарантій зайнятого і незайнятого населення в умовах формування ринкових відносин, які є передумовою для поліпшення всіх параметрів формування трудового потенціалу. Усе це враховано при визначенні мети державної політики щодо розвитку трудового потенціалу. Вона полягає у створенні правових, економічних, соціальних і організаційних засад щодо його ефективного використання, збереження, відтворення та розвитку, спрямованих на створення умов для: поліпшення природної бази формування робочої сили; отримання професійно-технічної та вищої освіти, професійних послуг з підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації відповідно до суспільних потреб; забезпечення повної продуктивної зайнятості і запобігання повному безробіттю, поліпшення охорони праці, зниження ризику втрати здоров'я і життя працюючих на виробництві; забезпечення соціального захисту працюючого і непрацюючого населення; посилення відтворювальної стимулюючої та регулюючої функцій заробітної плати; забезпечення зростання реальних доходів населення та захисту прав громадян у сфері соціально-трудова відносин. Стратегія розвитку села повинна передбачати підхід до неї як до соціально-територіальної підсистеми суспільства, що виконує широкий спектр національно-господарських функцій: демографічну, трудоворесурсну, культурну, природозбереження, рекреаційну і ін. Це означає, що в сільській місцевості необхідно створити пристойні умови життя, рівнозначні за якістю з міськими. Пріоритетне значення має вирішення проблем бідності, здоров'я і освіти на основі міжвідомчого програмного підходу. Тут, безумовно, необхідні заходи державного регулюван-

ня і ринкового самоналаштування, фінансовий розвиток села варто здійснювати за багатоканальним принципом: за рахунок держбюджету, місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, коштів юридичних і фізичних осіб, що залучаються до реалізації соціальних програм. Бюджетні кошти селу повинні виділятися окремим рядком й бути захищеними від "секвестрування".

Література:

1. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / [М.І. Долішній, С.М. Злупко, С.І. Бандур]. — Ужгород: Карпати, 1997. — 422 с.
2. Лукинов И.И. Некоторые проблемы воспроизводства и использования трудового потенциала / И.И. Лукинов // Социалистический труд. — 1981. — № 8. — С. 101—110.
3. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С.И. Пирожков. — К.: Наукова думка, 1992. — 173 с.
4. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти) / [відповідальний редактор академік УААН В.М. Трегобчук]. — К.: Інститут економіки НАН України, 2003. — 259 с.
5. Лич В.М. Трудовий потенціал: теорія та практика відтворення: [монографія] / В.М. Лич. — К.: Науковий світ, 2003. — 313 с.
6. Шаульська Л.В. Трудовий потенціал: багаторівнева стратегія збереження та розвитку: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: спеціальності 08.09.01 / Л.В. Шаульська. — К., 2006. — 36 с.

References:

1. Dolishniy, M.I. Zlupko, S.M. and Bandur, S.I. (1997), *Trudovoy potentsial i zajniatist': teoretichni osnovy ta rehional'ni osoblyvosti* [The employment potential and employment: the theoretical foundations and regional features], Uzhgorod, Ukraine.
 2. Lukynov, I.I. (1981), "Some problems of labor reproduction and Using Potential", *Sotsyalystycheskyy work*, vol. 8, pp. 101—110.
 3. Pyrozhkov, S.Y. (1992), *Trudovoj potentsyal v demografycheskom yzmerenyy* [Labor potential in the demographic dimension], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.
 4. Trehobchuk, V. (2003), *Vidtvorennia ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretichni i praktychni aspekty)* [Play and efficient use of resource potential of AIC (theoretical and practical aspects)], Kyiv, Ukraine.
 5. Leach, V. (2003), *Trudovoj potentsial: teoriia ta praktyka vidtvorennia* [Labor potential: Theory and Practice play], Science World, Kyiv, Ukraine.
 6. Shaulska, L.V. (2006), "Labor potential, multi-level conservation and development strategy", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 29.09.2015 р.*